

СУДОВА МИСТЕЦТВОЗНАВЧА ЕКСПЕРТИЗА

DOI <https://doi.org/10.36059/978-966-397-630-3-26>

РОЛЬ СУДОВОЇ МИСТЕЦТВОЗНАВЧОЇ ЕКСПЕРТИЗИ У ПРОЦЕСАХ РЕСТИТУЦІЇ ТА ПОВЕРНЕННЯ КУЛЬТУРНИХ ЦІННОСТЕЙ

Логвіненко К. О.

магістр культурології,

судовий експерт лабораторії забезпечення експертної діяльності

Київський науково-дослідний інститут судових експертиз

Міністерства юстиції України

м. Київ, Україна

У сучасних умовах зростання незаконного обігу культурних цінностей, воєнних конфліктів та активізації міжнародних процесів захисту культурної спадщини особливої актуальності набуває проблема реституції культурних цінностей. Під реституцією розуміють повернення культурних об'єктів законному власнику, державі або культурній інституції у випадках їх незаконного вивезення, привласнення, переміщення чи втрати внаслідок воєн, окупації, колоніальної політики, мародерства або нелегального обігу на міжнародному артринку. Реституційні процеси мають комплексний характер і поєднують правові, історичні, мистецтвознавчі, культурологічні, етичні та соціологічні аспекти, оскільки передбачають не лише встановлення права власності, а й підтвердження культурної, історичної та національної значущості об'єкта [4]. Особливого значення проблема реституції набула після Другої світової війни, коли масштабне переміщення музейних колекцій, архівів, творів мистецтва та археологічних артефактів спричинило формування міжнародних правових механізмів повернення культурних цінностей.

Важливим інструментом у цих процесах виступає судова мистецтвознавча експертиза, яка забезпечує науково обґрунтоване дослідження культурного об'єкта та формує доказову базу для судових і міжнародно-правових процедур. У справах щодо реституції саме експертний висновок нерідко є ключовим доказом для встановлення автентичності твору, його авторства, часу створення, техніки виконання, матеріалів, а також походження та належності конкретній державі, музейній установі або приватному власнику. Судова мистецтвознавча експертиза має міждисциплінарний характер і поєднує методи мистецтвознавчого аналізу, техніко-технологічного

дослідження, атрибуції, архівного пошуку та документального аналізу. Її функціональне значення полягає не лише у встановленні художніх характеристик об'єкта, а й у визначенні його культурної цінності, ринкової вартості та історії побутування. Особливу роль у процесах доказування права власності та підтвердження законності вимог щодо повернення культурних об'єктів відіграє *provenance research* – дослідження історії походження та переміщення твору. Цей інструмент передбачає реконструкцію ланцюга власності, аналіз архівних документів, інвентарних книг, каталогів аукціонів, музейних реєстрів, приватних колекцій та інших джерел, що дозволяють простежити історію об'єкта від моменту його створення до сучасного місцезнаходження. *Provenance research* має особливе значення у справах, пов'язаних із творами мистецтва, переміщеними внаслідок воєнних конфліктів, окупації чи незаконного продажу, оскільки саме встановлення безперервного або перерваного ланцюга власності часто визначає перспективу успішного повернення культурної цінності [5].

Міжнародно-правове регулювання процесів повернення культурних цінностей ґрунтується на низці міжнародних документів, серед яких ключове значення мають Гаазька конвенція 1954 року про захист культурних цінностей у випадку збройного конфлікту [2], Конвенція ЮНЕСКО 1970 року про заходи, спрямовані на заборону і попередження незаконного ввезення, вивезення і передачі права власності на культурні цінності [6], а також Конвенція ЮНІДРУА 1995 року про викрадені або незаконно вивезені культурні цінності [3]. Ці документи формують правові механізми міжнародної співпраці, визначають процедури повернення незаконно переміщених культурних об'єктів та регулюють питання відповідальності держав, інституцій і приватних осіб. Водночас важливу роль у практичній реалізації реституційних процесів відіграють міжнародні організації та професійні інституції, зокрема Інтерпол (Interpol), Міжнародна рада музеїв (ICOM) та Всесвітня митна організація (WCO), діяльність яких спрямована на координацію міждержавної взаємодії, ведення баз даних викрадених культурних цінностей і протидію нелегальному артринку.

Практична значущість судової мистецтвознавчої експертизи у реституційних процесах особливо виразно простежується на прикладі міжнародних кейсів, пов'язаних із поверненням культурних цінностей, переміщених під час Другої світової війни. Зокрема у справі повернення Портрета Адели Блох-Бауер I («Золота Адель») художника Густава Клімта, ключову роль відіграв комплекс методів мистецтвознавчого аналізу, інтегрованих у *provenance research*. Йдеться про архівно-документальне дослідження, атрибуційний аналіз, вивчення музейних інвентарних записів та реконструкцію історії побутування твору. Сукупність цих методів забезпечили встановлення повної історії походження твору та стали доказовою базою для юридичного

вирішення справи на користь повернення об'єкта спадкоємиці Марії Альтман [7].

Український контекст також демонструє значення експертного та доказового супроводу у справах, пов'язаних із культурною спадщиною. Показовим є кейс так званого «скіфського золота» – колекції археологічних артефактів із кримських музеїв, що експонувалася в Музеї Алларда Пірсона (Нідерланди) під час початку окупації Криму у 2014 році. Після завершення виставки виник міжнародний судовий спір щодо правового статусу колекції та визначення належного суб'єкта її повернення – музейних установ тимчасово окупованої території чи держави Україна. У межах розгляду справи значну роль відіграли експертні матеріали та документальні докази, що стосувалися музейного обліку, археологічного походження артефактів, їх культурної цінності та правового статусу як частини Національного музейного фонду України. Ці дані були інтегровані у процес судового розгляду в Нідерландах і стали складовою доказової бази, на основі якої ухвалювалися рішення щодо подальшого зберігання та повернення колекції державі Україна [1].

У сучасних умовах зростання незаконного обігу культурних цінностей та збройних конфліктів судова мистецтвознавча експертиза набуває ключового значення як інструмент доказування у процесах реституції та повернення культурної спадщини. Її основна функція полягає у встановленні автентичності, атрибуції, походження та історії побутування культурних об'єктів, що формує доказову основу для визначення їх правового статусу. Ефективність реституційних процедур забезпечується інтеграцією судової мистецтвознавчої експертизи з provenance research та іншими міждисциплінарними методами. Такий підхід дозволяє реконструювати ланцюг володіння культурними цінностями та забезпечує їх доказову релевантність у міжнародно-правових спорах. Міжнародні кейси, зокрема справа Портрета Аделі Блох-Бауер I та справа «скіфського золота», демонструють, що саме експертні та документальні матеріали є визначальними елементами доказової бази у процесах повернення культурних цінностей законному власнику. Це підтверджує системну роль експертного знання як складової сучасних реституційних механізмів. В умовах російської збройної агресії проти України особливої актуальності набуває розвиток національної системи судової мистецтвознавчої експертизи як елемента культурної безпеки держави та інструменту фіксації втрат, ідентифікації та документування незаконного переміщення культурних цінностей. У культурологічному вимірі реституція постає як механізм відновлення історичної пам'яті, культурної тяглості та символічної справедливості. Відтак розвиток судової мистецтвознавчої експертизи в Україні є важливою умовою збереження культурної спадщини, зміцнення національної ідентичності та інтеграції держави у міжнародні механізми захисту культурних цінностей.

Література:

1. Верховний Суд Нідерландів постановив повернути «скіфське золото» Україні. Міністерство культури України. 09.06.2023. URL: <https://mincult.gov.ua/news/verhovnyj-sud-niderlandiv-postanovuyv-povernuty-skifske-zoloto-ukrayini/> (дата звернення: 14.05.2026).
2. Конвенція про захист культурних цінностей у разі збройного конфлікту: Гаазька конвенція від 14.05.1954. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_157#Text (дата звернення: 14.05.2026).
3. Конвенція ЮНІДРУА про викрадені або незаконно вивезені культурні цінності: Конвенція ЮНІДРУА від 24.06.1995. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_590#Text (дата звернення: 14.05.2026).
4. Мистецтвознавча експертиза. КНДІСЕ. URL: <https://kndise.gov.ua/expertise/examinations-of-works-of-arts> (дата звернення: 14.05.2026).
5. Петрова І. Інфраструктура пам'яті та провенанс у постколоніальному дискурсі: аналітика Дж. Баха. Українська культура: минуле, сучасне, шляхи розвитку. 2025. Т. 50. С. 228–233. ISSN 2518-1890. URL: <https://zbirnyky.rshu.edu.ua/index.php/ucpmk/article/view/964/1918> (дата звернення: 14.05.2026).
6. Про ратифікацію Конвенції про заходи, спрямовані на заборону і запобігання незаконному ввезенню, вивезенню та передачі права власності на культурні цінності: Указ Президії Верховної Ради Української РСР від 14.12.1960 № 1514-XV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5396-11#Text> (дата звернення: 14.05.2026).
7. Republic of Austria v. Altmann, 541 U.S. 677 (2004). Justia. 07.06.2004. URL: <https://supreme.justia.com/cases/federal/us/541/677/> (дата звернення: 14.05.2026).